

УДК 94"19":343.1(477.42)
DOI <https://doi.org/10.35433/history.112067>

Черноліхов Сергій,
здобувач ступеня доктора філософії
кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
chernsergey340@gmail.com

ДІТОЗГУБНИЦТВО ТА ЦІННІСТЬ ДИТЯЧОГО ЖИТТЯ У МОДЕРНИХ ПРАКТИКАХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ)

Анотація

Метою роботи є аналіз причин, що вплинули на ставлення українського суспільства до смерті дитини, а також визначення цінності життя найменших представників соціуму крізь призму дітозгубництва на прикладі Правобережної України в другій половині XIX – початку XX ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на інструментарії сучасних студій дитинства та історії повсякдення, які дозволяють розкрити особливості проблематики. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі архівних матеріалів Державного архіву Житомирської області, які висвітлюють проблему дітозгубництва проаналізовано ставлення модерного українського суспільства до смерті дитини. **Висновки.** У модерну епоху на Правобережній Україні висока дитяча смертність була повсякденним явищем. Соціокультурні установки тогочасного суспільства сприяли формуванню індивідуального ставлення до життя малої дитини, особливо позащлюбної. Страх суспільного осуду, бажання зберегти соціально-економічне становище штовхали незаміжніх, самотніх жінок на скоєння злочинів проти життя новонароджених дітей з метою приховати наслідки позащлюбних стосунків. Власне, дітозгубництво стало основним «жіночим» злочином модерного періоду та набуло ознак соціального явища. Проблема дітозгубництва, яка розглядається крізь призму цінності дитячого життя, дає можливість зробити висновки, що дитина не мала пріоритетного статусу в суспільстві. Грамада толерувала вчинення злочинів проти життя дітей, які не відповідали ustalеному суспільному укладу.

Ключові слова: дитяча смертність, дітозгубництво, громада, правова культура, етнологія, жінка, позашлюбні діти, Правобережна Україна.

Постановка проблеми. Генеза соціального статусу дитини в українському суспільстві зумовлена історичними етапами, в яких він формувався та визначався ставленням суспільства до дитини крізь призму соціальних норм та цінностей. На сьогодні повага до життя дитини базується на загальноприйнятому принципі захисту прав та інтересів кожної дитини, захисту від насильства та експлуатації. Однак існували періоди, коли діти не розглядалися як повноцінні члени суспільства, а їх життя не вартувало життя дорослого, що спричиняло трагічні наслідки. Власне, дослідження цінності життя дитини в модерний період є важливим для розуміння сучасних соціокультурних викликів, які відображаються у трансформації норм та щоденних практиках сучасних українців.

Модерна доба в європейському суспільстві задекларувала нове ставлення до дитинства як особливого етапу життя людини. Поширення просвітницьких ідей сприяло зародженню тенденцій піклування про дітей, зниження дитячої смертності та правового захисту найменших представників соціуму. Однак зовнішні зміни не могли швидко викоринити внутрішні переконання та модель поведінки, пов'язану з дітьми, особливо тих, які перебували поза законом, тобто народжених поза шлюбом. Назагал в європейському соціумі перемогла «модна» на той час ідея поваги до дітей, що й стало потужним поштовхом для суспільних змін. Але для українських теренів, зокрема й Правобережжя, вплив модерних європейських практик, пов'язаних із змінами у ставленні до дитини, поява прав та їх захист, на кінець XIX ст. так і лишався недосяжним.

Попри модернізацію українського суспільства, яка проявилася в індустріалізації, урбанізації, трансформації ролі державної влади, змінах соціальної організації суспільства, для мешканців українських територій дитинство не стало трактуватися по новому. Швидкі темпи відтворення населення, християнська мораль, яка керувалася «Божою волею» та несуттєвий внесок малих дітей в економіку родини, знецінювало їх життя. Тогочасні суспільні норми суворо регламентували приватну сферу, тому були

вирішальними у ставленні рідних до новонародженої дитини. Часто думка громади штовхала на злочини проти життя дитини, зокрема на дітозгубництво або дітовбивство – поширений прояв жіночої девіантної поведінки ранньомодерного та модерного періоду. Головна відмінність цих понять полягала у методах вчинення злочину проти життя дитини. Дітовбивство характеризувалося активними і свідомими діями жінки проти новонародженої дитини або на ранніх етапах її життя. Дітозгубництво набуло ширших масштабів, адже часто жінки через страх та сором несвідомо робили вчинки, які призводили до смерті дитини. Найбільш розповсюдженим це явище було у сільській місцевості, серед молодих незаміжніх дівчат та формально заміжніх жінок, які з певних причин залишилися без чоловіка, тобто серед соціально незахищених категорій жіноцтва, які перебували під постійним контролем громади. З огляду на це, головним завданням розвідки є висвітлення проблеми цінності життя дитини у модерному суспільстві, крізь призму дітовбивства та дітозгубництва. Особливий інтерес викликає розгляд питання в регіональному розрізі, який досі не знайшов свого відображення в українській історіографії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На даний час вітчизняна історіографія не має спеціального комплексного дослідження на дану тему, однак велике значення мають праці, що висвітлюють окремі аспекти проблеми або стосуються попередніх періодів історії. Помітний внесок у дослідження історії дитинства ранньомодерного періоду, визначення статусу дитини, ставлення до народження, смертності та етапів дорослішання здійснив І. Сердюк (Сердюк, 2018). Заслуговує на увагу дослідження О. Кісь (Кісь, 2012), яка крізь призму материнства висвітлює становище дитини у традиційній культурі другої половини XIX – початку XX ст. Важливим для аналізу проблеми є огляд позашлюбної стосунків у традиційному суспільстві, та, як її наслідок – небажана вагітність. Зокрема, І. Ігнатенко (Ігнатенко, 2023) звернула увагу на інтимні стосунки українців та амбівалентне ставлення до них суспільства. Одним з перших в українській історіографії явище дітозгубництва розглянув В. Маслійчук (Маслійчук, 2008). У дослідженні історик детально проаналізував цю проблему для ранньомодерного суспільства Лівобережжя та Слобожанщини. Дослідження

українського ранньомодерного соціуму Ю. Волошином (Волошин, 2016) також не оминило проблему дітозгубництва. У праці О. Максимова проаналізовано фактори щодо становлення імперського законодавства в питаннях дітозгубництва, а саме висвітлена специфіка виконання судових рішень в окреслених справах (Максимов, 2023). На прикладі однієї архівної справи історик розкриває особливості проблеми та формує уявлення про ставлення оточуючих до цього явища. У європейській історіографії вчені значну увагу приділяють змінам кінця XIX – початку XX ст., спрямовані на покращення життя дітей, зокрема розглядають соціально-економічні і правові фактори, які зіграли певну роль у встановлення прогресивних поглядів на дитинство (Pozzi, Varona, 2012).

Метою роботи є аналіз причин, що вплинули на ставлення українського суспільства до смерті дитини, а також визначення цінності життя найменших представників соціуму крізь призму дітозгубництва на прикладі Правобережної України в другій половині XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи статистичний матеріал, констатуємо, що тенденції, які були характерні для ранньомодерного періоду, продовжили існувати на українських теренах і у модерний час, тому смерть асоціювалася насамперед з дітьми. Попри високі показники народжуваності, дитяча смертність досягала разючих масштабів, що було пов'язано з цілою низкою проблем, зокрема низьким рівнем педагогічної та медичної обізнаності, пологовими травмами, швидким поширенням інфекційних захворювань в умовах антисанітарії, поганим доглядом за немовлятами тощо.

Статистичні дані про дитячу смертність в губерніях Правобережної України кінця XIX – початку XX ст. свідчать про високий рівень смертності дітей віком до 5 років. Подібна ситуація відповідає т.зв. «парадоксу дитячої смертності», за яким рівень смертності дітей різко зменшується після досягнення 5-річного віку (Сердюк, 2018, с. 221). Особливо високою була смертність дітей віком до 1-го року (Таблиця 1). Варто зазначити, що середній показник за 1885–1910 рр. дитячої смертності до 1-го року в губерніях Правобережної України (199 померлих на 1000 народжених) є дещо нижчими від загальноімперського (392,2

померлих на 1000 народжених) та суттєво не відрізнявся від європейських тенденцій.

Дослідники припускають, що причиною незмінної першості Російської імперії протягом десятиліть, за показниками дитячої смертності, серед усіх країн Європи, є специфіка догляду за немовлятами. У середовищі етнічних росіян спостерігалось ранне додавання до раціону твердої їжі, що спричиняло різноманітні шлунково-кишкові захворювання, натомість українці та білоруси меншою мірою використовували подібні методи (Natkhov, Vasilenok, 2023, с. 2). Таким чином, традиційні культурні практики безпосередньо впливали на рівень дитячої смертності.

Таблиця 1. Дитяча смертність віком до 1-го року в 1885-1910 рр. в губерніях Правобережної України (Підраховано за: Рух населення в Європейській Росії, 1890; Рух населення в Європейській Росії, 1895; Рух населення в Європейській Росії, 1899; Рух населення в Європейській Росії, 1906; Рух населення в Європейській Росії, 1914).

Губернія	На 1000 народжених померло у віці до 1 року					
	1885 р.	1890 р.	1896 р.	1900 р.	1905 р.	1910 р.
Волинська	183,7	189,0	175,7	178,4	193,9	181,5
Київська	206,2	224,5	237,6	216,7	226,9	285,4
Подільська	158,3	168,6	192,0	168,7	210,9	185,7
В середньому у 50 губерніях європейської частини Російської імперії	378,5	394,5	414,6	401,6	385,1	379,9

Високими були й показники смертності серед дітей віком від 1 до 5 років. Так, за 1885–1910 рр. середній показник дитячої смертності віком 1-5 років на 1000 народжених для Волинської, Київської та Подільської губерній становить 163,3. Однак, і серед цієї вікової категорії смертність була значно меншою, ніж у загальному в 50 губерніях європейської частини Російської імперії (215,5 померлих у віці 1-5 років на 1000 народжених). Зі статистичних даних робимо висновок, що висока дитяча смертність була суттєвою проблемою для сільської місцевості, влітку це було зумовлено підвищеною активністю в господарській сфері жінок та сезонним підвищенням рівня поширення інфекційних захворювань, а взимку респіраторними захворюваннями. Також показово, що

рівень смертності на початок ХХ ст. хоч і зменшився, але суттєво не змінився, як це відбулося у більшості європейських країн.

У порівнянні з Австро-Угорщиною, рівень дитячої смертності між 1870-1910-х рр., в загальному по країні, зменшився майже вдвічі – з 298 до 156 померлих на 1000 народжених. Зниження рівня дитячої смертності фіксують з кінця ХІХ ст., зокрема у містах, що значною мірою було зумовлено результативністю заходів у сфері охорони здоров'я, забезпечення громадського водопостачання, будівництва системи каналізації. Від тоді поширення інфекційних захворювань стало меншою загрозою для дітей. Звичайно існували регіональні відмінності, які залежали від загальної якості догляду за немовлятами, економічних міркувань, що впливали на статистику смертності (Kytir, Munz, 1999, с. 71, 76).

Офіційна етнографічна та історична література називає низку причин дитячої смертності в модерний час. Значна кількість смертельних випадків дітей була пов'язана з поширенням інфекційних захворювань. Найчастіше діти страждали від дифтерії, кору, скарлатини, коклюшу, дизентерії, віспи, заушниць або свинки, крупу, холери. У загальному, смертність дітей від цих захворювань у Подільській губернії становила 18%. Найбільший відсоток смертності був від дифтерії – 38,8%, крупу – 33,1% скарлатини – 22,6%, холери – 17% та віспи – 16,2% (Огляд Подільської губернії, 1891, с. 83–84). Низький рівень санітарної культури, негативне ставлення до медичних заходів, недбале лікування перешкождали ефективному усуненню проблеми і зниженню рівня дитячої смертності. Разом з тим, ми можемо виділити ще й таку проблему, як травматизм дитини під час пологів. В народі дитячі хвороби отримали назви «родимець» та «слабосилля». Досить часто помирали діти, народженні передчасно. Серед причин смерті в таких випадках зазначали як «слабкий від народження». Терміном «родимець» або «родимчик» описували вроджені вади або епілептичні припадки, які діти отримували внаслідок пологових травм (Ярцун, 2017, с. 38). Подібні проблеми виникали через низький рівень обізнаності самих жінок, часто непридатні умови для пологів та відсутність будь-якої допомоги. До того ж подібні травми були характерні і для явища дітозгубництва, адже переважно молоді незаміжні

дівчата перебуваючи в стані незаконної вагітності під час пологів всіляко намагались приховати свій стан, тому наражали на небезпеку життя дитини.

Підтвердження зустрічаємо в одній з справ Житомирського окружного суду про дітозгубництво. У 1897 р. суд розглядав справу 17-річної Тетяни Остапчукової, яка під час пологів випадково нанесла дитині травму, несумісну з життям. Оскільки дівчина намагалася приховати народження позашлюбної дитини, то не наважилася звернутися по допомогу. Також вона наразила на небезпеку і своє життя, адже двічі втрачала свідомість під час пологів (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 990, арк. 22 зв). Такі дії жінки вважались злочином, тому ставали об'єктом розгляду в судових інстанціях.

Незважаючи на такі проблеми, народження дітей було зумовлене цілою низкою соціокультурних установок. Прийняття рішення подружжям про народження дитини було найменш пріоритетним. В сучасних уявленнях українська сім'я кінця ХІХ ст. асоціюється з великою кількістю дітей. І справді, традиційні настанови на багатодітність відобразилися у фольклорі: «Один син – не син, два сини – півсина, три сини – ото тільки син», «Де одинець – хазяйству кінець, а де сім – щастя всім», «Одинак – як не злодій, то пияк», «Дасть Бог дітки, дасть і на дітки» тощо (Ігнатенко, 2018). Як слушно зазначає у своєму дослідженні О. Кісь, перш за все, народження дітей безпосередньо було пов'язане з процесом соціалізації жінки, виконанням основних репродуктивних функцій. Успішне материнство дозволяло жінці отримати статус соціально-повноцінної особи в традиційному українському суспільстві. Враховуючи те, що всі обов'язки догляду та виховання дитини покладалися на жінку, саме в материнстві вона могла довести свою «потрібність». Своєю чергою бездітність сприймалася як особиста трагедія жінки, адже відповідальність за відсутність дітей покладалася виключно на неї. Соціальні обмеження, що стосувалися бездітних жінок, простежуються під час деяких календарних та сімейних обрядів (весілля, хрестини тощо). Суспільний тиск жінка відчувала через зневажливе ставлення інших жінок, які дорікали за невиконання свого морального та суспільного обов'язку (Кісь, 2012, с. 182).

Прагнення мати дітей було зумовлене й суто прагматичними потребами: вищі соціальні верстви вбачали в дітях спадкоємців статусу та матеріальних благ, а нижчі – додаткову робочу силу в господарстві. Doroslіshaючи, дитина поступово залучалась до домашньої роботи, догляду за молодшими братами і сестрами тощо. Маленькі ж діти були обтяжливими для господарства, оскільки потребували постійного догляду, тому їх внесок у добробут родини був відкладений у часі (Сердюк, 2018, с. 299). Водночас, як бездітність, так і багатодітність негативно сприймалася в суспільстві. В обох випадках, відсутність або велика кількість дітей загрожувала матеріальними труднощами.

Важливо, що народження дитини повинно було відбуватися лише у шлюбі, адже дошлюбні та позашлюбні стосунки суворо засуджувалися. При цьому, для українського традиційного суспільства XIX ст. існували дві невідповідні між собою моделі поведінки, які часто вступали в дисонанс: перша настанова полягала у демонстрації скромності, покірності, цнотливості, «правильної» дошлюбної статевої поведінки дівчат (хлопців ці вимоги фактично не стосувалися), інша ж суперечила першій, та заохочувала зібрання молоді на вечорницях, головною функцією яких був пошук шлюбного партнера. Найчастіше саме на вечорницях дівчата набували першого статевого досвіду, що могло призвести до небажаної вагітності. Існують дані, що дівчата, які ходили на вечорниці у 45% практикували дошлюбні статеві стосунки (Ігнатенко, 2023, с. 13). Припустимо, що дівчата намагалися всіляко підвищити свої шанси на заміжжя, тому боялися відмовляти хлопцям. Також етнографічний матеріал, зібраний О. Кісь на Поліссі, свідчить про те, що хлопець міг фізично примусити дівчину до спільного спання (Кісь, 2012, с. 125). Водночас ніхто не ставав на захист дівчини, врятуватися вона могла лише втечею. В іншому випадку, докори з боку суспільства за «непорядну» поведінку падали виключно на дівчину.

Примус до статевих стосунків зустрічаємо в судових справах. Так, Альбертина Рац з німецької колонії «Людгардин», будучи сиротою, проживала з своїм дядьком Самуїлом, який відносився до неї зверхньо, як до наймички. Дядько також змушував її наймитувати в різних людей. Результатом такого наймитування стало згвалтування чоловіком, в якого вона працювала. Попри це,

вона приховала свою вагітність, через страх і сором перед дядьком, в якого жила (Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 15, спр. 337, арк. 11 зв). У справі відсутні згадки про цього чоловіка, але можемо припустити, що відповідальності він уникнув.

Позашлюбні стосунки не були проблемою виключно молодих дівчат «на виданні». Приховати подружню зраду намагалися формально заміжні жінки, які залишилися без чоловіка, зокрема це були дружини рекрутів/солдатів та жінки, чоловіки яких довгий час працювали далеко від дому. Окремо варто виділити вдів, які після смерті чоловіка практично не мали шансів на повторне одруження, але емоційні та господарські потреби спонукали їх розпочинати нові стосунки. Так, О. Кісь перша, хто звернула увагу на соціальний статус вдови у традиційному суспільстві. Вдову оцінювали як соціально-неповноцінну особу, тобто її статус розглядали як девіацію відносно соціокультурних норм. Зокрема, це було пов'язано зі зміною її правового та майнового становища внаслідок смерті чоловіка, адже жінка ставала головою родини, розпоряджалася майном, самостійно господарювали, що суперечило принципам патріархального суспільства (Кісь, 2012, с. 227). В повсякденні вдови зіштовхувалася з господарськими труднощами, тому часто були змушені наймати для виконання важких робіт чоловіків. Нерідко така допомога призводила до початку інтимних стосунків. Тривала відсутність чоловіка впливала на неунормованість статевого життя жінок, водночас вони намагалися виправити свій соціальний статус шляхом повторного заміжжя.

У судових справах про дітозгубництво неодноразово фігурували саме вдови. З їх свідчень робимо висновок, що головною причиною позашлюбних стосунків була господарська потреба у чоловічій допомозі. До прикладу, Мавра Горбатова (45 років) після смерті чоловіка змушена була самостійно виховувати трьох малолітніх дітей та господарювати на 9 десятинах землі. Близько 5 років жінка оплачувала допомогу односельчанина Тараса Гидуна, але згодом вступила з ним в позашлюбні стосунки та завагітніла. Це була її друга вагітність, перша позашлюбна дитина померла у віці 1,5 року. За матеріалами справи розуміємо, що питання матеріального забезпечення вирішило долю дитини. Чоловік пообіцяв дати гроші на повитуху та хрестини, але зник.

Жінка засвідчила, що весь час перебувала при свідомості та розуміла, що дитина народжується у неправильному положенні, тому вірогідно це спричинить трагічні наслідки. Так, дитина народилася мертвою і вона одразу це зафіксувала. Суд присяжних виніс вирок – арешт та перебування у поліцейському відділку на 3 тижні (Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 15, спр. 607, арк. 46зв, 47–47зв). Здається, що доросла жінка, яка мала не один досвід вдалих пологів повинна добре розуміти усі ризики, але свідомо позбавила себе і дитину допомоги, оскільки більше зважала на матеріальні перспективи.

У 1893 р. суд розглядав справу 40-річної вдови Варвари Шульської, яка мала уже чотирьох законнароджених дітей. Жінка завагітніла від сусіда Тихона Скиданюка, який очевидно, не бажав визнавати їхні стосунки, тому, керуючись соромом перед людьми за народження позашлюбної дитини, приховала свої пологи. Смерть немовляти настала внаслідок не надання післяпологової допомоги. Свою бездіяльність жінка аргументувала так: «подумала воно і не живе, Господь з ним», тому закопала дитину в канаві. Суд присяжних обмежився арештом і відбуттям покарання у поліцейському відділку на 3 тижні (Державний архів Житомирської області, ф. 24, оп. 15, спр. 420, арк. 20, 56). В даній справі ми бачимо доволі зневажливе ставлення жінки до дитини, що простежується в її висловлюваннях.

На неунормованість статевого життя жінок також впливала тривала відсутність чоловіка на заробітках чи на службі. Так, селянка Ірина Рибіцька (26 років) проживала з сестрою чоловіка, який уже 2 роки перебував на заробітках у м. Одеса. За цей час чоловік жодного разу не повертався додому. Сестра чоловіка та його мати помічали вагітність жінки і після пологів почали допитуватися, де зникла дитина (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 572, арк. 2–2зв). Справа Ірини Рибіцької відображає складність сімейних та соціальних взаємин, адже родина чоловіка очевидно знала про позашлюбні стосунки та вагітність, але не намагалася вплинути на її поведінку. Як припускає Ю. Волошин у таких справах мала місце і жіноча солідарність, адже приховати вагітність особливо від членів родини жіночої статі вкрай важко (Волошин, 2016, с. 275). Лише сам факт

зникнення дитини занепокоїв сім'ю, можливо, через власний страх бути осоромленими.

Тривала відсутність чоловіка вплинула на модель поведінки ще однієї селянки, справу якої у 1896 р. розглядав Житомирський окружний суд. Чоловік Євдокії Ткач (26 років) 2 роки перебував на військовій службі, тому вона розпочала нові стосунки, які призвели до небажаної вагітності. Спробу позбутися дитини не вдалося приховати, однак звинувачення стосувалися лише приховування мертвої дитини (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 794, арк. 2). Як бачимо з наведених справ жінки, чоловіки яких тривалий час були відсутні часто схилилися до подружньої зради. При цьому чоловік не повертався додому, оскільки вже міг створити нову сім'ю, однак його дружина не мала права на нові стосунки. Подвійні стандарти у сімейних взаєминах позбавляла жінку підтримки і захисту з боку суспільства у складних ситуаціях, тому такі обставини, знову ж така, спонукали до дітозгубництва.

Констатуємо, що наведені вище моделі позашлюбної поведінки дуже часто призводили до вагітності та появи незакононароджених дітей. Такі результати, очевидно, відкидали жінку на маргінальні позиції. Так, жінка, яка «неправильно» перейшла до стану жіноцтва або за відсутності чоловіка вступала в позашлюбні стосунки, була небажаною особою у суспільстві, яку намагалися всіляко ізолювати (Ігнатенко, 2023, с. 10). Зокрема, страх суспільного осуду штовхав жінок на дітозгубництво.

Ось тут ми й дістаємось окресленої вище проблеми, цінності дитячого життя. Тут варто відзначити роль громади у цих процесах. Показово, що її турбували лише наслідки позашлюбних стосунків, тобто поява незакононародженої дитини, при цьому запліщувались очі на дошлюбні сексуальні практики, саму вагітність, яку складно було приховати, подружню зраду. Громадський осуд відігравав величезну роль у ставленні матері до новонародженої дитини. Суспільство вимагало чіткого дотримання соціокультурних установок і покладало всю відповідальність за їх дотримання на жінку, яка під страхом бути осоромленою, обирала смерть дитини.

Страх перед громадою ставив жінку перед дилемою – або мати незаконнонароджену дитину, з усіма наслідками для себе та дитини

у майбутньому, або робити усе, аби цю дитину не народжувати, не давати шансу на виживання, й фактично, скоювати злочин.

З правової точки зору другої половини XIX ст., законодавець дає нам два трактування такого проступку: дітозгубництво – свідомі або несвідомі дії жінки під час пологів, коли вона народжує живу дитину, але залишає її у небезпеці і та гине, або створює неналежні умови для пологів, які стають причиною смерті немовляти та дітовбивство – умисне позбавлення життя дитини, зокрема і новонародженої, коли жінка застосовує активні дії і засоби для вбивства немовля.

У випадку дітозгубництва жінка не проявляла активних дій, натомість могла пасивно очікувати вирішення її проблеми або ж у шоківому стані нанести дитині травму. Так, селянка Харитина Побережникова (30 років) чітко усвідомлювала, що народила дитину живою, адже та кричала. Попри це, вона залишила її в льосі, не надавши післяпологової допомоги, а коли повернулася на наступний день, побачила мертву дитину. Вирок суду – арешт з перебуванням у поліцейському відділку на 1 місяць (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 589, арк. 47). В іншому випадку селянка Фекла Онопрієнко (25 років), перебуваючи у безсвідомому стані під час пологів, задушила дитину стегами. Враховуючи обставини, суд виніс вирок про арешт та перебування у поліцейському відділку на 3 тижні (Державний архів Житомирської області ф. 24, о. 15, спр. 331, арк. 2зв). В більшості випадків наступним кроком жінок ставало приховування тіла мертвої дитини, а разом із ним і свого сорому перед громадою. Подібним чином, до прикладу, вчинила селянка Парасковія Калініченко (20 років). Дівчина народжувала на млині, випираючись головою в одну стіну, а ногами в іншу, так і народила дитину, яка впала у воду і загинула. Дитину залишила там же, лише вдома зізналася мачусі, що дитини немає. Суд присяжних її виправдав (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 781, арк. 4 зв). Такі дії не трактувалися як злочин, радше проступок. Під впливом сильного емоційного потрясіння, яке наставало внаслідок пологів жінка не завжди усвідомлювала наслідки своїх вчинків, додатково ускладнювала ситуацію відсутність будь-якої моральної та фізичної підтримки в боку близьких або родичів. І якщо молода дівчина 16–20 років могла не

розуміти, що з нею відбувається, то досвідчені жінки прекрасно все усвідомлювали і виважено йшли на такий злочин (проступок).

На основі судових справ переконуємося у невідповідності реальності з створеним у художній літературі та фольклорі ідеальним образом жінки-матері, материнські почуття якої проявляються ще з дитячих років. Легкість, з якою жінки позбувалися небажаних дітей, в черговий раз підтверджують порівняно незначну цінність життя немовлят. Так, 1893 р. селянка Христина Полешукова (20 років), попри наближення пологів, пішла на роботу та народила живу дитину в куцах, після чого викинула її в яму для видобутку глини, що спричинило смерть немовля. Суд присяжних виправдав дівчину. (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 389, арк. 2-4, 22). Досить часто смерть дитини наставала через те, що жінка не могла надовго покидати свою роботу. Якщо ж вони наймитували, то наявність дитини могла стати причиною для їх звільнення. Тому жінки залишали своїх небажаних дітей без післяпологової допомоги, в неналежних місцях, з єдиною метою – зберегти власний соціально-економічний статус. За приховування мертвої дитини судили селянку Марію Кравчукову (30 років). Чоловік підсудної, з якою вони мали 2-х дітей, поїхав на заробітки у віддалені губернії та вже декілька років не повертався. Внаслідок позашлюбних стосунків жінка завагітніла. Наближення пологів вона відчула в полі під час збору врожаю, народжувати пішла додому та одразу повернулася на роботу. Суд присяжних покарав жінку арештом та перебуванням у поліцейському відділку протягом 3 тижнів (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 737, арк. 10, 11зв). Абсолютну байдужість проявила 19-річна селянка Анна Шпортунова, яка народила позашлюбну дитину в хліві та залишила її у небезпеці поруч з свійськими тваринами, які понівечили тіло немовля. Позбутися тіла дитини дівчина вирішила у річці. На суді вона зізналася у скоєному, та отримала покарання у вигляді арешту та перебування в поліцейському відділку на 3 дні (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 418, арк. 30, 31 зв). У своєму дослідженні В. Маслійчук звертає увагу на те, що в період одразу після пологів говорити про наявність материнських почуттів зайве, адже у стані фізичного та емоційного потрясіння жінка могла не контролювати свої вчинки (Маслійчук, 2008, с. 60). А в

умовах, коли породілля ще й намагається приховати свій стан та народження небажаної дитини її байдужість не є індикатором відсутності материнських почуттів, а радше стратегією захисту від суспільного осуду.

Не можемо оминати увагою і той факт, що знецінення життя дитини відбувалося незалежно від соціального стану, етнічної приналежності чи віросповідання. Проблема була виключно соціальною. Для підтвердження цієї тези знову звернемося до випадків дітозгубництва. На території Волинської губернії проживали іноземні колоністи, зокрема німецькі. У 1894 р. німецьку колоністку Емілію Рунг (23 роки), лютеранку за віросповіданням, судили за приховування тіла мертвої дитини. Будучи наймичкою в Густава Завали, дівчина вступила з ним в інтимні стосунки та завагітніла. Дитина померла внаслідок ненадання відповідної післяпологової допомоги, а її труп дівчина залишила в сараї біля свиней. Головною причиною її вчинку став сором (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 459, арк. 2, 69). На той час дітозгубництво було поширеною проблемою для європейського суспільства, тому не дивно, що мотиви злочину, методи поведінки мігрантів не суттєво відрізнялися від українських.

У 1895 р. суд розглядав справу міщанки-колоністки Кароліни-Ернести Мілецької (25 років). Підсудна розповідала, що мати рано померла, у неї було 4 братів і сестер і в батька від нового шлюбу народилося ще 4 дитини. Її вихованням практично не займалися, натомість змушували наймитувати з ранніх років. Так, дівчина вступила у стосунки з сином працедавця, від якого згодом завагітніла. Вона не мала наміру позбуватися дитини, але вирішила приховати пологи та не звертатися за допомогою. Знепритомнівши під час пологів, дівчина втратила дитину (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 660, арк. 11зв, 12). Таким чином, бажання приховати позашлюбні стосунки і уникнути сорому виявлялося важливішим, ніж дитяче життя.

Показово, що суди присяжних, які склалися здебільшого з селян, зі співчуттям ставилися до жінок-дітозгубниць. І тут показовими є справи іншого характеру, а саме – дітовбивство. Селянка Ірина Конашукова (22 роки) виросла без матері, з батьком та братами. Завагітнівши від чоловіка, який не бажав брати

відповідальність за спільну дитину, вирішила вбити свою позашлюбну дитину, задушивши її клаптем від фартуха. Мотиви такого вчинку були типовими для більшості справ. Дівчина злякалася докорів батька і братів, тому позбулася дитини. Суд присяжних визнав Ірину не винною в убивстві, але за приховування мертвої дитини вона отримала покарання у вигляді ув'язнення на 2 місяці (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 335, арк. 3, 14, 22зв). У цьому випадку дівчина свідомо пішла на вбивство і використала для цього додаткові засоби. Однак суд присяжних врахував її страх перед родиною, тому проігнорував факт вбивства.

Інша селянка Агрипина Косикова обвинувачувалась за статтею про дітовбивство. Суд мав беззаперечні докази, саме вбивства, підсудна визнавала свою провину, судово-медична експертиза теж вказувала на умисний характер злочину, але судді визнають її невинною (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 1877, арк. 4).

Ще один варіант маємо в справі про селянку Пелагею Андрощук, суд присяжних її виправдав, саме у частині дітовбивства, засудивши лише за приховування трупа немовляти. Хоча з матеріалів справи бачимо, що і свідки і судово-медична експертиза дає чітку картину – це вбивство (Державний архів Житомирської області ф. 24, оп. 15, спр. 1140, арк. 18, 51–52, 55–56).

З наведених вище прикладів вчергове можемо констатувати, що цінність життя дитини залежала від суспільних норм, її смерть сприймалася як відновлення порушеного суспільного порядку, очищення жінки від гріха, але не в розумінні церковно-релігійному, а радше суспільно-громадському. Судова система Російської імперії, по відношенню до такого типу злочинів, карала виключно за приховування жінкою тіла новонародженої дитини, а не за сам факт позбавлення життя. Тобто і тут на рівні законодавчому, ми можемо простежувати той факт, що злочин в основі своїй полягав у нечесному ставленні жінки саме до факту її взаємовідносин із державою, звинувачення формулювались таким чином: «не належним чином було повідомлено владним або поліцейським органам про злочин». Натомість смерть дитини як наслідок таких дій ігнорувався судом.

В результаті розгляду різних аспектів народження дітей в традиційному, модерному українському суспільстві приходимо до визначення власне цінності життя дитини. Основний критерій це догляд одразу після народження.

Звернемося до етнології, народження дитини не впливало на господарську діяльність, досить часто практично одразу після пологів мати змушена була повертатися до роботи. Це суттєво впливало на раціон дитини, який ставав причиною проблем зі шлунком немовлят. Також у період найвищої господарської активності, малих дітей залишали з бабусею або з старшими за віком братами чи сестрами, що часто призводило до смерті немовлят (Терещенко, 2013, с. 353). Як пише М. Грушевський, годувати дитину мала виключно мати, наймання годувальниці не схвалювалося у суспільстві. Навіть у випадках, коли жінка з огляду на фізіологічні проблеми припиняла грудне вигодовування, альтернативою йому ставала «кукла» або «мозючок» – жований хліб, пряник або бублик. Однак, дуже рідко на такому харчуванні виростали здорові діти, найчастіше вони помирали (Грушевський, 1907, с. 17-18). Таким чином, дитина мала пристосуватися до життя родини, а не навпаки. Малих дітей не сприймали як повноцінних членів сім'ї, тому часто нехтували їх доглядом.

В традиційному українському суспільстві материнські почуття були обтяжені безліччю справ, як зазначає О. Кісь, тому набували амбівалентного характеру. З одного боку, мати відчувала ніжність до дитини, турбувалася про її здоров'я та благополуччя, а з іншого – неприязнь через додаткові обов'язки (Кісь, 2012, с. 186). Здебільшого це і визначало як індивідуальне, так і колективне ставлення до смерті дитини. Зрозуміти проблему ставлення до дитячої смертності в традиційному суспільстві допоможе фольклорний та етнографічний матеріал зібраний на Правобережжі.

Значне перенаселення Правобережної України, внаслідок демографічного вибуху наприкінці XIX ст., частково пояснює відносно спокійне ставлення суспільства до смерті дитини. Нерідко матеріальний добробут визначав ставлення сім'ї до смерті її наймолодшого члена. В українському фольклорі містяться сюжети пов'язані з дитячою смертністю, що підтверджує наявність колективних установок до цього явища. У багатодітній бідній

селянській родині посилалися на вислів «Вмерло – туди йому й путь», а для селян Полісся сприйняття такої події відбилосся у приказці «Одне – у пісок, інше – у мішок» (Кісь, 2012, 188). Смерть дитини в тогочасному суспільстві сприймалася як щось буденне, а народження нової дитини не супроводжувалося довгими очікуваннями.

Етнографічні матеріали зібрані Є. Грицаком на Поділлі та М. Грушевським на Київщині підтверджують раніше наведені положення із судових справ. Смерть дітей породила безліч приказок у фольклорі: «Склянок і дітей ніколи нема досить: склянки б'ються, а діти мруть», «Умерла дитина тай кумівство пропало». Великим нещастям вважалося, коли у родині немовлята помирили один за одним. Пояснення цьому намагалися відшукати у магічних діях, звідси і походить народна приказка «Вже три роки, як умер на вроки». Щоб уникнути смерті немовлят, на Поділлі радили не гратися малій дитині з власною тінню, а матерям заборонялося йти на похорон першої дитини, якщо ж мати була на похоронах, то в жодному разі не повинна була дивитися як закопують могилу, бо вірили, що всі наступні діти помруть. У відповідності з нормами християнської моралі – мала дитина безгрішна і в раю буде молитися за батьків. Саме таке трактування не схвалювало смуток і плач за малою дитиною (Грицак, 1995, с. 96).

Глибока релігійність впливала на сприйняття дитячої смертності. Смуток відчували за дитиною старшою або єдиною в сім'ї, до якої виникла емоційна прив'язаність. Однак, суспільна реакція відображена у такому вислові: «Шкода, але менше гріха знатиме» підтверджувала факт недовгого горювання за малою дитиною (Грушевський, 1907, с. 67). Смерть старшої дитини викликала зовсім інші почуття: «Краще б і не родилося, як уже підготоване ховать» (Грушевський, 1907, с. 75). І в тому, і в іншому випадку смерть дитини спокійно сприймалася оточуючими. Смерть малої дитини не приносила суттєвих незручностей родині, а втрата старшої дитини в першу чергу розглядалася як втрату робочих рук.

Поховальний ритуал для малої дитини був дещо спрощений, що в чергове підкреслює буденність дитячої смертності. Християнські канони визначали місце поховання дитини. Так, якщо дитина була хрещеною, то ховали її на кладовищі, натомість

нехрещених дітей ховали за його межами, відповідно і поховальний обряд не виконувався. Нерідко мертвонароджених дітей ховали на перехрестях або під порогом власної хати. Саме тому, враховуючи високу дитячу смертність, немовлят намагалися хрестити якомога швидше (Сердюк, 2018, с. 240). Відмінності поховання старшої і малої дитини простежуються в одязі. Дітей старшого віку одягали за звичаєм як до вінця, натомість малих дітей вбирали просто і однаково, не розділяючи – дівчинка це чи хлопчик. Не справляли за малими дітьми і роковин (Грушевський, 1907, с. 67-68). Зрештою, матеріальні міркування також вносили корективи у похвальну процесію.

Дослідник історії дитинства Гетьманщини І. Сердюк наголошує на потребі багатоаспектного розгляду ставлення до дитячої смертності. Радше колективна реакція знімала гостроту дитячої смерті та робила її звичайною справою. Індивідуальна емоційність не вписувалася у логічні конструкції, побудовані на широких демографічних узагальненнях та повсюдній релігійності. Ставлення до смерті дитини з боку родини доцільніше описати як амбівалентне, але не абсолютно байдуже. Зокрема, воно залежало від віку дитини, обставин смерті, хрещеною вона була чи ні тощо (Сердюк, 2018, с. 260).

Проблема визначення цінності життя дитини протягом XIX ст. залишається гострою у європейському модерному суспільстві. На загал декларувалися ідеї поваги та збереження життя дитини, викорінення злочинів проти них. Поступово європейська спільнота прагнула відійти від оцінювання дітей за дорослими стандартами і вимагати від них виконання різних завдань і обов'язків. Однак, формування дітей як особистостей, наділених правами, які повинні бути захищені від різного роду насильства та експлуатації, було повільним процесом, який торкався таких різноманітних сфер, як здоров'я, освіта, праця, навчання і законодавство. Соціальна реакція на «дитячу проблему» у більшості європейських країн того часу поєднувала традиційні ініціативи (проблема покинутих дітей, гігієнічний контроль за годуванням) з облаштуванням нових соціальних та медичних установ (Pozzi, Varona, 2012, с. 11-12). Тому дослідники схильні вважати, що назагал перемогла «модна» повага до дітей, яка відображалася лише на рівні висловлених декларацій. Цікаво, що відсоток виправдань у справах про

дітозгубництво в європейських країнах навіть збільшується, попри офіційно заявлене забезпечення пріоритетного статусу життя дитини. До прикладу, частота, з якою французькі присяжні (за складом – представники буржуазії) виправдовували жінок, звинувачених у дітозгубництві, говорить, що колишня байдужість до життя немовлят не зникла повністю серед усіх соціальних верст. Здебільшого присяжні враховували той факт, що жертвами дітозгубництва в основному ставали позашлюбні діти. Навіть наприкінці XIX ст. залишалися упередження, що діти, які народилися внаслідок «гріха», неодмінно мають стати злочинцями, бунтівниками чи повіями (Donovan, 1991, с. 162-163).

Розглянуті судові справи нагтовхують на висновки, що суспільство певною мірою толерувало дітозгубництво, штовхало жінок на вчинення злочинів проти життя незакононародженої дитини. Страх осуду, матеріальні труднощі, необізнаність молодих жінок, зокрема через табуованість розмов на інтимні теми, ставали основними мотивами позбавлення життя небажаної дитини. Можна припустити, що співчутлива реакція суду на девіантні прояви жіночої поведінки пов'язана зі спробою захистити конструкт жіноцтва тогочасного суспільства, який відображав певні очікування та бачення її поведінки, суспільної ролі та ціннісних орієнтацій. А дітозгубництво, враховуючи і так високу дитячу смертність, сприймалося як проступок, до якого жінки змушені були вдаватися для захисту репутації та економічного становища.

Висновки. Отже, можемо підсумувати, що смерть малої дитини у модерний період була повсякденним явищем як для Правобережної України, так і загалом для українських територій, а уявлення про цінність дитини принципово відрізнялись від сучасного. Висока дитяча смертність була зумовлена низкою причин: пологові травми, інфекційні захворювання, недбалий догляд за немовлятами тощо. Народження дитини відповідало соціокультурним настановам на багатодітність, соціалізацію жінки через материнство та бажанню покращити матеріальне становище додатковою робочою силою. Все це вплинуло на відносно незначну цінність життя дитини, особливо немовлят.

Народження дитини поза шлюбом абсолютно відкидалося тогочасним суспільством. При цьому дошлюбні/позашлюбні

сексуальні стосунки серед молоді або заміжніх жінок, які втратили чоловіка, не були рідкістю. Патріархальне суспільство сформувало дві несумісні моделі дошлюбної поведінки: одночасно дівчата повинні були демонструвати скромність, цнотливість, але й не могли відмовляти хлопцям або ж чинити опір відвертим домаганням. Також старші жінки, через тривалу відсутність чоловіка, шукали емоційну, господарську підтримку в інших чоловіках та намагалися виправити своє соціально-неповноцінне становище, яке склалося з втратою чоловіка. Суспільні норми були більш поблажливі до чоловіків, натомість жінки змушені були нести всю відповідальність за їх недотримання. Громадський осуд стосувався лише наслідків таких стосунків, а саме появи незаконнародженої дитини. Дилема, перед якою поставала жінка, спонукала її до вчинення злочину проти життя дитини. Дітозгубництво стало основним «жіночим» злочином ранньомодерного і модерного періоду. Страх суспільного осуду, збереження репутації та матеріального становища переважували аргументи на користь збереження життя дитини.

На визначення цінності життя дитини вплинули такі фактори: низький рівень культури догляду за немовлятами; індиферентне колективне ставлення до дитячої смертності через різкий демографічний ріст населення; несприйняття суспільством «інакшості» позашлюбних дітей провокувало поширення злочинів проти їхнього життя. Колективна реакція відіграла провідну роль та нівелювати почуття матері. Натомість знецінення життя дитини набувало рис соціального явища, яке не обмежується певним станом або етнічною приналежністю.

Модерна доба у розвитку європейського суспільства стала ключовим етапом для змін у сприйнятті дитинства як особливого етапу розвитку людини, коли вона потребує уваги і піклування і не може порівнюватися з дорослим періодом. Зниження дитячої смертності шляхом покращення санітарно-гігієнічних умов, правового захисту дитини та інші заходи стали першим кроком для змін ментальних установок європейського суспільства. Попри це, гендерні упередження та ігнорування прав позашлюбних дітей залишалося гострою проблемою як для європейського, так і для українського суспільства, що сприяло поширенню злочинів проти життя найменших представників соціуму.

Подальші дослідження видаються перспективними, зважаючи на потребу розглянути проблематику цінності життя дитини у контексті міської дійсності, де вплив громади був менш відчутним, а також в частині розуміння жіночого світу крізь призму девіантної поведінки, особливо дітозгубництва.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редакційної колегії журналу та рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження та публікації цієї статті

Джерела та література

Волошин, Ю. (2016). Козаки і посполиті: Міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. Київ: К.І.С., 356 с.

Грицак, Є. (1995). Дитина в українських народних повір'ях та народньому лічництві. «*Неопалима кутина*», № 3-4, 75-100.

Грушевський, М., Кузеля, З. (1907). Дитина в звичаях і віруваннях українського народу: матеріали з полудневої Київщини. Львів: НТШ, 144 с.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 331, 41 рк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 335, 63 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 337, 94 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 389, 88 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр.418, 75 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 420, 66 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 459, 79 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 572, 72 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 607, 63 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 660, 47 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 737, 41 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 781, 90 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 794, 40 арк.

Державний архів Житомирської області, ф.24, оп.15, спр. 990, 55 арк.

Ігнатенко, І. (2018). Батьки, матері та їхні діти у традиційному українському суспільстві. *Гендер в деталях*.

Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/batki-materi-ta-ihni-diti-u-traditsynomu-ukrainskomu-suspilstvi-134505.html> (дата звернення: 21.02.2024).

Ігнатенко, І. (2023). Тіло, секс, шлюб. Історія інтимних стосунків в українських традиціях. Київ : Віхола, 256 с.

Кісь, О. (2012). Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX - початок XX ст.). Львів: НАН України. Ін-т народознавства, 287 с.

Максимов, О. (2023) Імперська політика XIX ст. у боротьбі з дітозгубництвом (на прикладі Волинської губернії). *Інтермарум: історія, політика, культура*, №13, 67–84. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.112057>

Маслійчук, В. (2008). Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 128 с.

Огляд Подільської губернії за 1890 рік. Кам'янець-Подільський: Подільська губернська типографія, 1891. 144 с. [російською мовою].

Рух населення в Європейській Росії. Статистичні таблиці за 1885 рік. Санкт-Петербург: Центр. стат. ком. М-ва внутр. справ, 1890. 211 с. [російською мовою].

Рух населення в Європейській Росії. Статистичні таблиці за 1890 рік. Санкт-Петербург: Центр. стат. ком. М-ва внутр. справ, 1895. 211 с. [російською мовою].

Рух населення в Європейській Росії. Статистичні таблиці за 1896 рік. Санкт-Петербург: Центр. стат. ком. М-ва внутр. справ, 1899. 211 с. [російською мовою].

Рух населення в Європейській Росії. Статистичні таблиці за 1900 рік. Санкт-Петербург: Центр. стат. ком. М-ва внутр. справ, 1906. 211 с. [російською мовою].

Рух населення в Європейській Росії. Статистичні таблиці за 1905 рік. Санкт-Петербург: Центр. стат. ком. М-ва внутр. справ, 1914. 251 с. [російською мовою].

Рух населення в Європейській Росії. Статистичні таблиці за 1910 рік. Санкт-Петербург: Центр. стат. ком. М-ва внутр. справ, 1916. 251 с. [російською мовою].

Сердюк, І. (2018). Маленький дорослий. Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ: К.І.С., 456 с.

Терещенко, О. (2013). Смерть дитини у ментальності українського селянства XIX ст.: психологічний та соціальний аспект (на матеріалах Чернігівської губернії). *Сіверщина в історії України*, № 6, 352-354.

Ярцун, Ю. (2017). Хвороби шляхти та їх лікування у XIX столітті (за матеріалами Київської губернії). *Гілея: науковий вісник*, № 118, 37-41.

Dopovan, J. (1991). Infanticide and the Juries in France, 1825-1913. *Journal of Family History: Studies in Family, Kinship, Gender, and Demography*, 2(16), 157-176.

Kytir, J., Munz, R. (1999). Infant mortality in Austria 1820-1950. Trends and regional patterns: *The decline of infant mortality in Europe 1800-1950*. Florence: UNICEF, 71-86.

Natkhov, T., Vasilenok, N. (2023). Ethnic-Specific Infant Care Practices and Infant Mortality in Late Imperial Russia. *Economic History Review*, 76(3), 1-41.

Pozzi, L., Barona, J. (2012). Vulnerable Babies. Late foetal, neonatal and infant mortality in Europe (18th-20th Centuries). *Dans Annales de démographie historique*, 1(123), 11-24.

References

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 418, 75 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 331, 41 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 337, 94 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 389, 88 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 420, 66 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 459, 79 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 572, 72 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 607, 63 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 660, 47 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 737, 41 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 781, 90 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 794, 40 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op. 15, spr. 990, 55 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 24, op.15, spr. 335, 63 ark.

Donovan, J. (1991). Infanticide and the Juries in France, 1825-1913. *Journal of Family History: Studies in Family, Kinship, Gender, and Demography*, 2(16), 157-176.

Hrushevskiy, M., Kuzelia, Z. (1907). *Dytyna v zvychaiakh i viruvanniakh ukrainskoho narodu: materialy z poludnevoi Kyivshchyny*. Lviv: NTSh, 144 s.

Hrytsak, Ye. (1995). *Dytyna v ukrainskykh narodnykh poviriakh ta narodnomu lichnytstvi. «Neopalyma kupyna», № 3-4, 75-100.*

Ihnatenko, I. (2018). *Batky, materi ta yikhni dity u tradytsiinomu ukrainskomu suspilstvi. Hender v detaliakh. Rezhym dostupu: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/batki-materi-ta-ihni-diti-u-tradytsynomu-ukrainskomu-suspilstvi-134505.html> (data zvernennia: 21.02.2014).*

Ihnatenko, I. (2023). *Tilo, seks, shliub. Istoriia intymnykh stosunkiv v ukrainskykh tradytsiiakh*. Kyiv : Vikhola, 256 s.

Kis, O. (2012). *Zhinka v tradytsiinii ukrainskii kulturi (druha polovyna KhIKh - pochatok KhKh st.)*. Lviv: NAN Ukrainy. In-t narodoznavstva, 287 s.

Kytir, J., Munz, R. (1999). Infant mortality in Austria 1820-1950. Trends and regional patterns: The decline of infant mortality in Europe 1800-1950. Florence: UNICEF, 71-86.

Maksymov, O. (2023). Imperska polityka KhIKh st. u borotbi z ditzozghubnytstvom (na prykladi Volynskoi hubernii). Intermarum: istoriia, polityka, kultura, №13, 67–84. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.112057>

Masliichuk, V. (2008). Ditzozghubnytstvo na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhii polovyni XVIII st. Kharkiv: Kharkivskiy pryvatnyi muzei miskoi sadyby, 128 s.

Natkhov, T., Vasilenok, N. (2023). Ethnic-Specific Infant Care Practices and Infant Mortality in Late Imperial Russia. *Economic History Review*, 76(3), 1-41.

Ohliad Podilskoi hubernii za 1890 rik. Kamianets-Podilskiy : Podilska huberska typohrafiia, 1891. 144 s. [in russian].

Pozzi, L., Barona, J. (2012). Vulnerable Babies. Late foetal, neonatal and infant mortality in Europe (18th-20th Centuries). *Dans Annales de démographie historique*, 1(123), 11-24.

Rukh naselennia v Yevropeiskii Rosii. Statystychni tablytsi za 1885 rik. Sankt-Peterburh : Tsent. stat. kom. M-va vnutr. sprav, 1890. 211 s. [in russian].

Rukh naselennia v Yevropeiskii Rosii. Statystychni tablytsi za 1890 rik. Sankt-Peterburh : Tsent. stat. kom. M-va vnutr. sprav, 1895. 211 s. [in russian].

Rukh naselennia v Yevropeiskii Rosii. Statystychni tablytsi za 1896 rik. Sankt-Peterburh : Tsent. stat. kom. M-va vnutr. sprav, 1899. 211 s. [in russian].

Rukh naselennia v Yevropeiskii Rosii. Statystychni tablytsi za 1900 rik. Sankt-Peterburh : Tsent. stat. kom. M-va vnutr. sprav, 1906. 211 s. [in russian].

Rukh naselennia v Yevropeiskii Rosii. Statystychni tablytsi za 1905 rik. Sankt-Peterburh : Tsent. stat. kom. M-va vnutr. sprav, 1914. 251 s. [in russian].

Rukh naselennia v Yevropeiskii Rosii. Statystychni tablytsi za 1910 rik. Sankt-Peterburh : Tsent. stat. kom. M-va vnutr. sprav, 1916. 251 s. [in russian].

Serdiuk, I. (2018). Malenkyi doroslyi. Dytna y dytynstvo v Hetmanshchyni XVIII st. Kyiv: K.I.S., 456 s.

Tereshchenko, O. (2013). Smert dytny u mentalnosti ukrainskoho selianstva KhIKh st.: psyholohichni ta sotsialnyi aspekt (na materialakh Chernihivskoi hubernii). *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, № 6, 352-354.

Voloshyn, Yu. (2016). Kozaky i pospolyti: Miska spilnota Poltavu druhoi polovyny XVIII st. Kyiv: K.I.S., 356 s.

Yartsun, Yu. (2017) Khvoroby shliakhty ta yikh likuvannia u KhIKh stolitti (za materialamy Kyivskoi hubernii). Hileia: naukovyi visnyk, № 118, 37-41.

Chernolikhov S. INFANTICIDE AND THE VALUE OF CHILD'S LIFE IN MODERN PRACTICES OF UKRAINIAN SOCIETY (ON THE EXAMPLE OF RIGHT-BANK UKRAINE)

Abstract

The aim of the paper is to analyze the reasons that influenced the attitude of the Ukrainian society to the child's death, as well as to determine the value of the life of the smallest members of society in the light of infanticide on the example of Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th and the early 20th centuries. The research methodology is based on the tools of modern studies of childhood and the history of everyday life, which allow us to reveal the specifics of the problem. The scientific novelty is conditioned by the fact that the attitude of modern Ukrainian society to the child's death is analyzed on the basis of archival materials of the State Archive of Zhytomyr region, which highlight the problem of infanticide. Conclusions. High infant mortality was an everyday phenomenon in the modern age in Right-Bank Ukraine. The socio-cultural attitudes of the society contributed to the formation of an indifferent treatment towards the small child's life at that time, especially one born out of wedlock. The fear of social condemnation and the desire to preserve the socio-economic status pushed unmarried, single women to commit crimes against the lives of their newborn in order to hide the consequences of extramarital relations. In fact, infanticide became the main "women's" crime of the modern period and acquired the characteristics of a social phenomenon. The problem of infanticide, which was considered in the light of the value of a child's life, made it possible to conclude that the child did not have a priority status in society. The community tolerated the commission of crimes against the children's lives that did not conform to the established social order.

Key words: *infant mortality, infanticide, filicide, community, legal culture, ethnology, woman, illegitimate children, Right-Bank Ukraine.*

Czernolichow S. DZIECIOBÓJSTWO A WARTOŚĆ ŻYCIA DZIECI W NOWYCH PRAKTYKACH SPOŁECZEŃSTWA UKRAIŃSKIEGO NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU (NA PRZYKŁADZIE UKRAINY PRAWOBRZEŻNEJ)

Streszczenie

Celem pracy jest analiza przyczyn, które wpłynęły na postawy społeczeństwa ukraińskiego wobec śmierci dzieci, a także określenie wartości

życia najmłodszych przedstawicieli społeczeństwa przez pryzmat dzieciobójstwa na przykładzie Ukrainy Prawobrzeżnej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. **Metodologia badań** opiera się na narzędziach współczesnych badań nad dzieciństwem i historią życia codziennego, które pozwalają odsłonić specyfikę problemu. **Aktualność naukowa** polega na tym, że na podstawie materiałów archiwalnych znajdujących się w Archiwum Państwowym Obwodu Żytomierskiego, które prezentują problem dzieciobójstwa, zostały przeanalizowane postawy społeczeństwa ukraińskiego przelomu XIX i XX wieku wobec śmierci dziecka. **Wnioski.** W końcu XIX na początku XX wieku na Ukrainie Prawobrzeżnej wysoka śmiertelność niemowląt była codziennością. Normy społeczno-kulturowe ówczesnego społeczeństwa przyczyniły się do ukształtowania obojętnego stosunku do życia małego dziecka, zwłaszcza nieślubnego. Strach przed społecznym potępieniem, chęć zachowania sytuacji społeczno-ekonomicznej popychały niezamężne, samotne kobiety do popełniania zbrodni nowo narodzonych dzieci w celu ukrycia konsekwencji stosunków pozamałżeńskich. W rzeczywistości dzieciobójstwo stało się głównym przestępstwem „kobiecy” w tym okresie i nabrało znamion zjawiska społecznego. Problem dzieciobójstwa, rozpatrywany przez pryzmat wartości życia dzieci, pozwala wnioskować, że dziecko nie miało statusu priorytetowego w społeczeństwie. Hromada tolerowała popełnianie przestępstw przeciwko życiu dzieci, które nie odpowiadały ustalonemu porządkowi społecznemu.

Wyrazy kluczowe: śmiertelność niemowląt, dzieciobójstwo, hromada, kultura prawna, etnologia, kobieta, nieślubne dzieci, Ukraina Prawobrzeżna.

Статтю надіслано до редколегії 10.01.2024 р.
Статтю рекомендовано до друку 09.04.2024 р.